

dová, autentická kultura je výsadou mužů. Bachtin během psaní dějin smíchu objevil nejen historickou vazbu mezi ženami a lidovou kulturou, ale upozornil také na to, že právě na tuto podobu vzpoury ženy sázejí. Isaaková také představuje několik současných umělkyní, které s touto strategií pracují a snaží se pomocí stereotypů vykořisťující masové kultury bourat genderové stereotypy.

M. Tuckerová ve studii *Zlobivé holky*, která je zároveň úvodním textem ke stejnojmenné výstavě, opět poukazuje na fenomény humoru, karnevalu a osvobozující moci smíchu, jež jsou spojeny s jazykem. *Zlobivé holky* jejich prostřednictvím kritizují zažitě stereotypy. Moc je jazyk a klíčovým úkolem feminismu je přinést subjektivitu, hlas a vliv těm, které z toho dříve nic neměly. Strategii zlobivých holek, tedy těch, které odmítly přizpůsobit se hlasu autority, ilustruje nejen artefakty vystavenými na této výstavě, ale i prostřednictvím tisku, módy, náboženství a dalších forem. *Zlobivé holky* zároveň odmítají dělení na vysokou a masovou kulturu a prosazují mísení žánrů, ve kterém se skrývá velký potenciál.

Knihu *Neviditelná žena* uzavírají dva texty, které jsou inspirovány psychoanalýzou a úzce se zabývají formováním identity. A. Jonesová v eseji *Nepřítomné tělo/Přelud zobrazení* zkoumá, jak je možné zobrazit tělo a vyhnout se genderově stereotypnímu pojetí objekt-subjekt. S využitím teoretických východisek J. Lacana analyzuje řadu uměleckých děl. V eseji K. Silvermanové *Práh viditelného světa: Tělesné já* jsou představeny základní psychoanalytické teorie J. Lacana, P. Schildera či J. Laplanche. Text Silvermanové je oproti textu Jonesové mnohem teoretičtější, neanalyzuje se v něm žádná konkrétní vizuální díla, ale vnáší se do analýzy kromě genderu ještě rasa či sexuální orientace, takže kromě ženského já se zabývá formováním i černošského mužského těla.

Antologie *Neviditelná žena* odpovídá či přibližuje odpovědi na řadu otázek týkajících se neviditelnosti žen v uměleckém diskursu, ukazuje, jak důležitou kategorií k osvětlení

řady problémů je gender, a reflektuje z genderového hlediska důležité myšlenkové a umělecké koncepce, kterými jsou modernismus, postmodernismus a psychoanalýza. Tím se celý text stává velmi konzistentním příspěvkem k sociologii umění a sociologické estetice, tedy disciplínám, v nichž toho u nás bylo obecně vytvořeno pramálo – a z feministických pozic ještě méně.

Linda Sokačová

George Lakoff, Mark Johnson: *Metafory, kterými žijeme*

Brno, Host 2002, 280 s.

Když se na samém počátku osmdesátých let zvedala ve společenských vědách širší vlna zájmu o výzkum metafor, patřili Lakoff s Johnsonem s knihou *Metafory, kterými žijeme* (1980) k jejím nejvýznamnějším představitelům. Je pravda, že se příliš nevěnovali tomu aspektu metafor, který měl mít patrně největší význam pro sociologii: užití teorie metafor v dějinách věd. Jejich pojednání se zaměřilo na lingvistický, psychologický a metodologický význam studia metafor, popřípadě na jeho širší filozofické souvislosti. Přesto se ukazuje, že jejich přístup, který se hlásí ke *kognitivní lingvistice*, má socioložkám a sociologům co říci.

Lakoff s Johnsonem vycházejí z definice, která je obvyklá v poetice a rétorice. Metafora podle nich spočívá v „chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci“ (s. 17). Jejím hlavním účinkem je selektivní zdůraznění určitých vlastností jednoho jevu a naopak potlačování vlastností jiných, a to s pomocí vlastností jiného jevu. Například pokud použijeme metaforu „čas jsou peníze“, znamená to, že některé aspekty času budeme chápat v kontextu toho, co se v naší kultuře spojuje s představou peněz. Je pak možné hovořit o tezauraci nebo kalkulaci času, o investování a zhodnocení času atp. (srv. s. 19–22).

Takové operace se podle Lakoffa s Johnsonem neomezuji na pouhou jazykovou or-

amentaci. Naopak, jsou vlastní lidskému uvažování vůbec a podílejí se zásadním způsobem na strukturování každodenního světa. Autoři dokládají, že metafora umožňuje formulovat řadu důležitých informací, přičemž si mnohdy ani neuvědomujeme, že používáme metaforická vyjádření. Mimo jiné často metaforicky vyčleňujeme část zkušenosti jako entitu či objekt – například *inflaci* jako aktéra (a protivníka) s lidskými vlastnostmi v tvrzení: „Inflace mne obrala o všechny moje úspory“ (s. 40, 47). Formulační síla metafor souvisí s tendencí lidské mysli vnímat svět pomocí smysluplných celků (*gestaltů*), které obsahují více významu než součet jednotlivých vjemů či informací (s. 87nn).

Lakoff s Johnsonem také dokazují, že metafora vytvářejí logické systémy, v nichž je zajištěna soudržnost významu. Rozlišují případy úplné logické provázanosti (tzv. konzistence) metafor od volnějšího vztahu (tzv. koherence). Metafora vytvářejí pozoruhodně komplexní sítě, které navzájem spojují různé aspekty metaforických vyjádření. Některé pojmy jsou potom přímo *definovány* prostřednictvím metafor: například pojem *láska* je srozumitelnější na základě obrazů jako „láska je cesta“, „láska je šílenství“ či „láska je umělecké dílo“ než na základě pozitivistických definic opřených o domnělé inherentní vlastnosti tohoto jevu (s. 131n).

Metafora podle Lakoffa s Johnsonem vykazují pozoruhodnou schopnost samy se množit. Jejich kreativní potenciál vyplývá ze skutečnosti, že metaforické sítě nejsou dokonalé. Kulturně důležité vlastnosti jevu často nelze vyjádřit jedinou metaforou nebo plně konzistentním komplexem metafor (s. 111, 239); metaforický prostor je proto pluralizován. Metaforické myšlení tak obsahuje nutnou neurčitost, což vede některé autorky a autory k tomu, aby je pokládali za nespolehlivé, popřípadě iracionální. Podle Lakoffa s Johnsonem však metafora odpovídá specifické „imaginativní racionalitě“ (s. 210), která se pohybuje v prostoru mezi póly bezpečné logické konzistence a volné kreativní interpretace. Mimo jiné to podle nich znamená, že studium

metafora je nutné opřít nikoli o objektivistickou doktrínu významu, nýbrž o techniku porozumění, které mají blízko k sociologicky poucené hermeneutice. Tento specifický názor na metaforu uvádějí autoři v *Metaforách, kterými žijeme* pod hlavičkou *experientialismu*.

Experientialismus má i další důležité znaky. Předně tvrdí, že představy a pojmy se formulují *interakčně*, tzn. že neodvisejí od abstraktních myšlenkových operací, nýbrž od toho, jak předměty fungují v každodenním životě (s. 135n). Metafora nejsou pouze kulturně podmíněným způsobem, jak rozumět skutečnosti, nýbrž náležejí ke komplexnímu systému, který tuto skutečnost vytváří. Jinak řečeno, metafora spoluformulují lidskou zkušenost, generují pravdu. Z toho plyne, že pokud moc obnáší schopnost určovat metafora, obnáší také možnost definovat realitu (s. 173–175). To lze využít v politice a ekonomice, především díky tomu, že metafora nejen odhalují, ale také dobře zakrývají. Tento postřeh autorům mj. umožnil svěbytně rozvinout marxistickou kritiku vykořisťování (viz s. 254n).

Podstatným znakem experientialismu je přesvědčení, že formulace zkušenosti nejsou zcela arbitrární. Metaforické sítě se opírají o určitá *přirozená východiska*: můžeme v nich podle Lakoffa s Johnsonem rozlišit pojmy, které vznikly z jiných pojmů prostřednictvím metafor, a naopak pojmy, které vystupují přímo z určitých interakčních zkušeností (s. 74–78). Některé pojmy a *gestalty* – jež se jako všechny ostatní rodí v kulturně modelovaném procesu interakce s prostředím – tudíž vycházejí z elementárních daností lidské existence. Týká se to zejména orientačních prostorových metafor (nahore a dole, vlastnosti pohybu v krajině) a některých materiálních pojmů (předmět, nádoba atp.). Teprve odsud se odvíjejí flexibilní sítě metaforického myšlení.

Relevance *Metafor, kterými žijeme* pro sociologii vyplývá už z faktu, že významnou část analyzovaného materiálu tvoří výroky, vypovídající o sociálních institucích, o vztazích mezi lidmi nebo o vysoce socializova-

ných aktivitách, jako jsou myšlení nebo rozprava. Lakoff s Johnsonem také zvolili výrazně sociologizující perspektivu. K základním postulátům jejich teorie náleží důraz na kulturní podmíněnost metaforiky a pojmoslovného chápání vůbec: například připomínají, že samozřejmost metaforických vyjádření je zdánlivá nebo že některé metaforu se objevují až se zkušeností moderní industriální společnosti („čas jsou peníze“, „čas a práce jsou zásoba“, s. 20, 84). K nezbytné analytické výbavě obou autorů se proto počítá i sociologická imaginace.

Metaforu, kterými žijeme je díky tomu možné také chápat jako lingvistický pendant k *Sociální konstrukci reality*. Lakoff s Johnsonem mají podobnou ambici jako Berger s Luckmannem, tzn. vypovídat o tom, jak lidé budují svůj svět prostřednictvím symbolů: podstatou experiencialismu je zájem o to, „jak rozumíme světu skrze (sic!) své interakce s ním“ (s. 211). Podobně jako Berger s Luckmannem autoři zdůrazňují význam každodenního jednání v tomto procesu; dospívají také k představě kulturních a výrazových systémů, které nejsou nepodobné *symbolickým univerzům*. Lakoff s Johnsonem připomínají souvislost metaforických vyjádření s mocí a vracejí se tak ke starému sociologickému tématu sebestvácení lidí prostřednictvím utváření symbolických objektů.

Je sympatické, že autoři od počátku připouštějí pluralitu metaforických systémů a značnou míru volnosti a neurčitosti v nich. Tento aspekt naopak Berger s Luckmannem reflektují jen s jistými rozpaky. Lakoff s Johnsonem ovšem sociální a institucionální důsledky svých myšlenek zpravidla jen naznačí a věnují se lingvistické nebo metodologické stránce problému. Pro sociology a socioložky proto kniha zůstane spíše důležitou inspirací než kanonickým spisem.

Ke zřetelným slabinám knihy patří závislost na americké filozofické tradici, zejména na pragmatismu s jistými vlivy fenomenologie, která Lakoffa s Johnsonem vede k málo vyargumentovanému předpokladu, že metaforu mají jakýsi absolutní existenciální zá-

klad. Předkládaná teorie je kromě toho zjevně neúplná. Metaforické myšlení nepředstavuje výlučný prostředek konstruování významu (a to ani v naší kultuře), takže ke komplexnějšímu pohledu na věc by nepochybně patřilo rozvinout také úvahy o metonymii a především o *narativitě*. Tomu se však Lakoff s Johnsonem více méně vyhnou.

Metaforu, kterými žijeme jsou napsány velmi přesvědčivě. Je to spíše kniha iniciační než systematická, takže ji patrně přivítají obzvláště studující, kteří si zde mohou důkladně osvojit nový pohled na jazyk a na sociální svět. Protřelejší badatelky a badatelé ovšem budou mít občas oprávněný pocit, že se Johnson s Lakoffem nevyjadřují dost exaktně nebo že je svou nesystematičností nechávají ztrácet čas. Část těchto nepřijemností je možné si ušetřit alespoň při druhém čtení díky podrobnému rejstříku.

Překladatel Mirek Čejka projevil velkou vynalézavost při převodu amerických reálií a idiomů do českého kontextu a kromě toho doplnil knihu informativním doslovem. Proto mu můžeme odpustit občasná nepříliš elegantní podřeknutí, snad kromě výronu americké syntaxe a terminologie na stranách 236–240. Zůstává ovšem otázkou, zdali tyto poklesky měly uniknout pozornosti redakce a odborného editora.

V českých podmínkách lze přivítat vydání *Metafor, kterými žijeme* ze dvou specifických důvodů. Zprvė můžeme předpokládat, že kniha přinese novou inspiraci rozvíjející se české kvalitativní sociologii. Zájem o každodennost, o metaforické pojetí procesů, osobnosti i biografie (srv. s. 189–192) ji podle mého názoru předurčuje k podrobné recepci v řadách české interpretativní školy, která dosud upřesňuje fundamentální články svého učení.

Zadruhé kniha z pozic *language turn* posiluje vědomí neadekvátnosti objektivismu a scientismu, jež je u nás doposud poměrně slabé. Lakoff s Johnsonem snadno, a kromě toho velmi vtipně, dokázali, že pokud přistoupíme na předpoklad objektivní reality, kterou má jazyk ideálně vyjadřovat, nedoká-